"TUSHDA KECHGAN UMRLAR" ASARINING FALSAFIY-ESTETIK TAHLILI

Arziqulova Dilobar Narmuhammad qizi
Fan va texnologiyalar universiteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19855182

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O'tkir Hoshimovning "Tushda kechgan umrlar" asari falsafiy-estetik jihatdan tahlil qilinadi. Tush va haqiqat o'rtasidagi falsafiy bog'liqlik, urushning ma'naviy oqibatlari hamda qahramonlar ruhiy iztiroblari ilmiy asosda talqin qilinadi. Tadqiqot natijalari asarning inson hayoti va jamiyat taraqqiyotiga doir falsafiy mazmunini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *afg'on urushi, tush motivi, badiiy falsafa, urush fojiasi, tarixiy xotira, inson ruhiyati.*

O'tkir Hoshimovning "Tushda kechgan umrlar" asarida inson umrining mazmuni, vaqtning o'tkinchiligi hamda tarixiy voqealarning shaxs ruhiyatiga ta'siri badiiy vositalar orqali ochib berilgan. Xususan, afg'on urushi voqealari inson taqdiri, uning ruhiy kechinmalari va hayotga bo'lgan munosabatida chuqur iz qoldirgan omil sifatida talqin etiladi. Muallif tush motivi vositasida urushning inson ongida qoldirgan og'ir xotiralari, vijdon azobi va o'tmish bilan yuzlashuv jarayonini yoritadi.

Roman voqealari markazida inson taqdiri va uning boshidan kechirgan ruhiy iztiroblari turadi. Ayniqsa, afg'on urushi bilan bog'liq hodisalar qahramonlar hayotida chuqur iz qoldirgan omil sifatida tasvirlanadi. Urush nafaqat jismoniy yo'qotishlarga, balki inson ongida o'chmas jarohatlar paydo bo'lishiga ham sabab bo'ladi. Asarda urushdan qaytgan insonlarning ruhiy holati, ularning o'tmish xotiralari bilan yashashi va vijdon azobi orqali kechgan ichki kurashlari badiiy jihatdan ta'sirchan ifoda etilgan. Romanni loqayd hayajonsiz o'qib bo'lmaydi, u kitobxonni larzaga soladi. Xalq boshiga kulfatdan boshqani solmagan qonli urushni boshlagan, telba urushqoqlarga dil -dilidan qarg'ish yog'diradi. Haqiqatan ham, bu urush ko'p insonlarning boshiga yetdi. Asarda 80-yillardagi mash'um "Paxta ishi" (Gdlyan/Ivanov guruhi qatag'onlari) davri tasvirlangan. Halol insonlarning tuhmat bilan qamalishi, qiynoqlarga solinishi va o'z joniga qasd qilishi orqali tuzumning chiriganligi ko'rsatilgan. Asarning asl mazmuni — inson qadri poymol qilingan jamiyatda hech kim baxtli bo'la olmasligini isbotlashdir.

Asar voqealar markazida turgan qahramonlar: Rustam, uning otası, Komissar Soat G'aniyev, Qurbonoy xolalarning hayoti xuddi tushdagidek ma'nisiz va alg'ov -dalg'ov o'tdi. Roman shuni aytmoqchiki, davlat o'z manfaatlari yo'lida yosh yigitlarni "vatanparvarlik" niqobi ostida o'limga va qotillikka majbur qiladi. Rustam urushdan qaytgach, o'z yurtida ham adolat topolmaydi. Bu — insonning o'zi tushunmagan va istamagan siyosiy o'yinlar qurboniga aylanishi haqidagi asar. Asar bosh qahramonlardan biri Rustam o'qishni to'xtatib armiyaga ketadi. Armiyadan esa urush bo'layotgan Afg'onistonga jo'natiladi. U Vatani va xalqi uchun emas, sovet hukumatining bosqinchilikdan iborat siyosiy manfaati uchun jang qildi. Rustam Afg'onistonda olib borilgan bosqinchilik urushida ishtirok etadi. U yerda ko'rgan o'limlar, begunoh odamlarning qoni va urushning mantiqsizligi uning qalbida o'chmas jarohat qoldiradi. U o'zi ishonmagan g'oyalar uchun jang qilgani uni ruhan sindiradi.

Rustam afg‘on urushi xotiralaridan qutula olmadi. Urush dahshatlari uning ongiga muhrlanib qolgan. U tinch hayotga qaytsa-da, tushlarida va xayollarida hamon o‘sha jang maydonida yashaydi. Tinchlik davridagi oddiy muammolar unga urushdagi haqiqatlar oldida bema’nodek tuyuladi. U o'zi sevgan qiz Shahnozaga uylangan bo'lsa ham, ikkalasi bir- birini qattiq sevsa ham ular baxtli bo'lisha olmadi. Bu baxtsizliklarning asosiy sababi urushning salbiy ta'siri edi. Uyga qaytgandan keyingi ketma-ket adolatsizliklar, nohaqliklarga guvoh bo‘lishi, ayolining baxtsizligiga o‘zini aybdor his etishi uning fojiali o'limiga sabab bo'ldi.

O‘tkir Hoshimov "Tushda kechgan umrlar" romaniga Soat G‘aniyev obrazini kiritish orqali shunchaki salbiy qahramonni emas, balki muayyan ijtimoiy-siyosiy tuzumning qiyofasini gavdalantiradi. G‘aniyev — sovet totalitar mashinasining sadoqatli murvati, o‘z xalqi va milliy qadriyatlaridan ko‘ra "tepa"dan berilgan buyruqlarni ustun qo‘yuvchi "mankurtlashgan" rahbar timsolidir.

Yozuvchi bu obraz orqali bir necha muhim g‘oyaviy yo‘nalishlarni ochib beradi. Birinchidan, Soat G‘aniyev misolida zulmning irsiyati masalasi ko‘tariladi: uning otasi G‘ani polvonning qatag‘on davridagi "xizmatlari" o‘g‘lida yanada sovuqroq va rasmiyroq shaklda davom etadi. Ikkinchidan, asardagi "otalar va bolalar" ziddiyati aynan shu obraz atrofida keskinlashadi. Uning o‘z farzandi Rustam bilan bo‘lgan g‘oyaviy to‘qnashuvi — soxta kommunistik aqidalar va pok insoniy tuyg‘ular o‘rtasidagi kurashdir.

Soat G‘aniyevning asardagi fojiasi shundaki, u umrining so‘ngida o‘zi ishongan "temir intizom" va "sodiqlik" uni mutloq yolg‘izlikka yetaklaganini anglab yetadi. Muallif bu personaj orqali vijdon va iymondan voz kechish, hattoki eng yuqori mansab pillapoyalarida ham insonni baxtli qila olmasligini, aksincha, ma’naviy tanazzulga mahkum etishini mahorat bilan ko‘rsatib bergan. Shu bois, Soat G‘aniyev obrazi asarda tuzum qurboniga aylangan va o‘zligini yo‘qotgan shaxsning ayanchli yakunini ifodalovchi eng asosiy halqalardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Agar Soat G‘aniyev asarda sovuq tuzum va ma’naviy qashshoqlikni ifodalasa, Qurbonoy xola uning mutloq aksi — o‘zbek ayoliga xos sabr, iymon va milliy matonat timsolidir. Muallif bu ikki obrazni bir matnda yonma-yon keltirish orqali "zulm" va "mazlumlik" o‘rtasidagi abadiy kurashni ko‘rsatib beradi.

Qurbonoy xola obrazi orqali O‘tkir Hoshimov o‘zbek xalqining o‘sha davrdagi ayanchli, ammo mag‘rur qiyofasini chizgan. U — urush va qatag‘onlar davrida bor-budidan ayrilgan, ammo qalbidagi Xudoga bo‘lgan ishonchini va insoniyligini saqlab qolgan onalar vakilidir. Uning fojiasi — farzandlaridan ayrilgani, "Eshonvachcha" deb ta’qib qilingan o‘g‘li Rustamning taqdiri bilan bog‘liqdir. Soat G‘aniyev kabi amaldorlar uchun "tartib" va "qonun" bo‘lgan narsa, Qurbonoy xola uchun ona qalbining o‘rtanishi va adolatsizlik azobidir.

Yozuvchi bu obrazni kiritish orqali Soat G‘aniyev kabi manqurtlashgan rahbarlarning qilmishlari oddiy insonlar hayotini qanday barbod qilganini fosh etadi. Qurbonoy xolaning dardi — butun bir millatning dardi. Uning xarakteridagi eng kuchli jihat — hatto eng og‘ir damlarda ham qarg‘ish emas, duo qilishi, nafrat emas, balki shafqat tuyg‘usini yo‘qotmaganidir.

Shu tariqa, asarda Soat G‘aniyev va Qurbonoy xola obrazlari o‘zaro ziddiyatli juftlikni hosil qiladi: biri — o‘tkinchi amaldorlik va zulmning ramzi bo‘lsa, ikkinchisi — boqiy ma’naviyat va xalq vijdonining aksidir. Qurbonoy xolaning ma’naviy yuksakligi fonida Soat G‘aniyevning barcha "qudrati" va mansablari o‘z ahamiyatini yo‘qotadi, bu esa muallifning haqiqiy insoniylik har qanday tuzumdan ustun ekanligi haqidagi xulosasini tasdiqlaydi.

Romanni qayta o‘qiganimda shuni tushunib yettimki, yozuvchi faqat "o‘zbek ishi"ni qalamga olganda bu muammoni bir tomonlama hal qilar, yozuvchining ko‘zlagan maqsadi ham, oldiga qo‘yilgan vazifasi ham bajarilmay qolar edi.

Asar kompozitsiyasida o‘ziga xoslik yaqqol namoyon bo‘ladi.Roman Rustamning kundaliklari asosida boshlanib,voqealar rivoji davomida uning hayot yo‘li,ichki kechinmalari va ruhiy holati bosqichma-bosqich ochib boriladi.Voqealar bir-biri bilan uzviy bog‘langan holda tasvirlanib,har bir obrazning mohiyatini chuqurroq anglash imkonini yaratadi.Syujet rivoji davomida qahramonlar taqdirida yuz beradigan o‘zgarishlar kitobxonni voqealar ichiga olib kiradi va ularni ruhiy jihatdan his etishga undaydi.Ayniqsa, afg‘on urushi bilan bog‘liq voqealar qahramonlar hayotida keskin burilish yasagan omil sifatida tasvirlanadi. Urush nafaqat jismoniy yo‘qotishlarga ,balki inson ruhiyatida ham o‘chmas iz qoldiradi. Urushdan qaytgan insonlarning o‘z o‘tmishi bilan yashashi, kechmish voqealarni qayta-qayta xotirlashi va bu jarayonning ularning ruhiy holatiga ta’siri asarda ta’sirchan ifoda etilgan.Bu holat inson hayotining faqat tashqi voqealar bilan emas,balki uning ichki kechinmalar bilan ham chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Yana bir savol paydo bo‘ladi. Asar nomi nega aynan "Tushda kechgan umrlar" deb nomlangan? Bu inson hayotining og‘ir sinovlar ,yolg‘on aqidalar va ma’nosiz urushlar ta’sirida go‘yo tush kabi o‘tib ketganini anglatadi.Inson boshidan kechirgan voqealar ba’zan shunchalik og‘ir bo‘ladiki,ular xuddi tushdek tuyuladi.Ammo aslida bu haqiqat hayotda yuz bergan fojealardir.Xususan,Afg‘on urushi natijasida ko‘plab insonlar mafaqat jismoniy, balki ma’naviy jarohat ham oldilar.Bu esa ularning keying hayotida ruhiy iztiroblar,vijdon azobi va o‘tmish bilan yuzlashuv jarayonida namoyon bo‘ladi.

Asarda urush faqat jang maydonidagi voqea sifatida emas,balki inson qalbida davom etadigan voqea sifatida talqin etiladi.Qahramonlarning ichki kechinmalari orqali muallif urushning asl oqibatlarini ochib beradi. Natijada inson taqdiri va jamiyat hayoti o‘rtasidagi bog‘liqlik,shuningdek,tarixiy voqealarning shaxs ruhiyatiga ta’siri yaqqol namoyon bo‘ladi.Shu jihatdan asar inson umrining mazmuni, uning boshidan kechirgan sinovlari va ruhiy holatini badiiy-falsafiy jihatdan yoritib beradi.

Biz urushda bo‘lmaganmiz, lekin inson ruhiyatining ozorlarini urush orqali haqqoniy kuch bilan tasvirlab berilgan asar orqali angladik.

Asarni shunchaki o‘qib bo‘lmaydi. O‘zbek xonadonlari boshiga tushgan kulfat yuraklarga og‘riq beradi, kulfat solgan odamlar g‘azabimizni toshtirib, ichimizdan nola chiqadi. Bir jihatdan qahraminlarning qismatiga achinsak, ikkinchi timondan zulmkorlaning xatti-harakati g‘azabimizni keltiradi. Asar ko‘zlarimizga qalqiy olmagan yoshlarga ham, dilimizni tosh qotirgan g‘azab shiddatiga ham sababchi bo‘ladi. Ulug‘ Xemunguey asarlaridagi kabi urush oralab inson yuragiga yo‘l oldi. Asardan chiqargan xulosam shu bo'ldiki, afg'on urushi insonlar boshiga ko'plab kulfatlarni soldi. Qatag‘on siyosati esa undan ham oshib tushdi. Bunga sabab nima edi. Javob bitta mustamlakachilik. Qachonki xalq, davlat mustaqil bo‘lsa uni bosqinchilar xohlagancha boshqara olmaydi, o‘z manfaatlari yo'lida foydalanmaydi.

"Tushda kechgan umrlar" romani bizni uyg‘oq yashashga chorlaydi. Asar xulosasi shuki, inson taqdiri siyosiy o‘yinlar quroliga aylanmasligi, vijdon esa har qanday buyruqdan ustun turishi shart. Aks holda, butun bir avlodning umri dahshatli va mazmunsiz tushga aylanib qolishi muqarrar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent, 2025
2. Hoshimov O‘. Tanlangan asarlar. I tom. - Toshkent: Sharq, 2009.
3. Hoshimov O‘. Tushda kechgan umrlar. – Toshkent, 2009.
4. E.Xonnazarov. Grammatik shakllarda zamon ma’nosining ko‘chishi // Uzbekistan language and culture, 1 (5), 2024.
https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=16506000617301075257&btnI=1&hl=ru
5. www.teletype.com